

## TOPLUMSALIN İÇİNDE KURGULANAN ÖZNEİN KENDİNİ DİLE GETİRME İMKANLARI OLARAK YAŞAM ANLATILARI VE SÖZLÜ TARİH\*

### LIFE NARRATIVES AND ORAL HISTORY AS POSSIBILITIES OF SELF EXPRESSIN FOR THE SUBJECT STRUCTURED WITHIN THE SOCIAL



Prof. Dr. Aynur İlyasoğlu

Marmara Üniv. İ.İ.B.F. İngilizce İktisat Böl.

**Özet:** Bu çalışma, sosyal bilimler ve tarih alanlarındaki disiplinler yaklaşımların, insan eksenli araştırma yaklaşımları, yorumsama ve yaşam tarihi çalışmaları alanlarıyla buluşmasının önemini, imkanlarını tartışmayı ve bu kapsamda, *sözlü tarih* yaklaşımının getirebileceği katkıları gündeme getirmeyi amaçlamaktadır. Bu kapsamda, toplumsal karşısına bireyi koyma ya da toplum ve bireyi bir antimoni içinde ele almaktan çok, bireye ve topluma, suretleri biri diğerinde görülebilecek entiteler olarak yaklaşılabilmenin imkanlarını tartışmak, böylesi bakış deneyimlerinin sosyal bilimler içinde bugün kendini kurabilmesini önemini gündeme getirmek amaçlanmaktadır. Bu makale, sözlü tarihin arka planında duran temel güdüyü, insan yaşamının kendisi kadar değerli olan anlatısını, tanıklığını tartışmayı, bu alanın çalışılmasında temel alınması gereken değerlere, etik kaygılara ışık tutmayı amaçladı.

**Anahtar Kelimeler:** Sözlü tarih, Yaşam Tarihi, Yaşam Anlatıları

**Abstract:** This study discusses the importance and the promising capacity of the encounter of the disciplinary approaches in social sciences and in history with the human centered research approaches, hermeneutics, life history studies and focuses on the contributions offered by the oral history approach. In this manner, it is not aimed to place the individual vis-a-vis society in an antimony, but rather to discuss the possibilities of how to view them in reflexivity and the importance of such approaches to be developed in the social sciences today. This article also tries to discuss te issues such as the basic motive behind oral history, life narratives as precious as the human life itself, human encounter and experience, and the basic values and ethical considerations in studying life history.

**Key Words:** Oral History, Life History, Life Narratives

\* Bu yazı Türk Sosyal Bilimler Derneği'nce Ankara'da 2003 yılında düzenlenen 8. Ulusal Sosyal Bilimler Kongresi'ne sunulan bildiri metnini esas almaktadır. Bildiri Kongre yayını olarak Fuat Ercan ve Yüksel Akkaya tarafından derlenen *Kapitalizm ve Türkiye* (Dipnot Yayınları, 2005, 2 Cilt) içinde yer almıştır.

Bu bildiri, sosyal bilimler ve tarih alanlarındaki disiplinler yaklaşımların, insan eksenli araştırma yaklaşımları, yorumsama ve yaşam tarihi çalışmaları alanlarıyla buluşmasının önemini, imkanlarını tartışmayı ve bu kapsamda, *sözlü tarih* yaklaşımının getirebileceği katkıları gündeme getirmeyi amaçlamaktadır.

Gerek sosyal bilimler, tarih ve insan bilimleri alanlarında dünyada son bir kaç on yılda etkin bir gündem ve yöneliş olarak 'interdisipliner' bilgi üretimi konusunun yoğun bir biçimde tartışılması, gerekse de postmodernite tartışmasının gündemini içinden gelişen yaklaşımlarla birlikte gelen meta kurgu, anlatı ve çözümleme biçimlerinin sorgulanması eğilimleri yaygın ve bilinen bir süreçtir. Bu iki sürecin arkaplanında ise uzun bir döneme yayılan, etkin pozitivism eleştirilerinin sorgulayıcı birikimi de göz önüne alındığında, sosyal çözümlemenin alanını ve gücünü 'nesnelliğe yaklaşabilme' ölçütleriyle güdümlüyen ve kendi olağan ölçütlerini tartışmanın odağına koymayan bir sosyal bilimler anlayışının günümüzdeki çözülme ve kendini yeniden kurma sürecini tespit etmek de zor değildir. Örneğin sosyolojinin kendini bir disiplin olarak kurmasının kökeninde, insan ve insan gruplarının doğasının ve eyleminin bilgisini bilimselleştirmede tekil bireyden olabildiğince uzaklaşılması temelinde soyut kurguların geliştirilmesi yatar. Yirminci yüzyılın ortalarına gelindiğinde ise Batıda sosyoloji açısından bu kez tersine bir refleksin bilimselleştirmenin temeli olması dönemi izlenir. Ağırlıklı olarak Amerikan sosyolojisine özgü bu eğilimi, bir yanda sosyometri gibi akımlarca sınırları zorlanan girişimlerde, öte yanda davranış bilimlerinin giderek ayrı ve yeni bir alanı oluşturmasıyla yönelim bulan akımların gelişiminde görebiliriz. Bu eğilimleri 'insan ve insan gruplarının davranışlarının ölçülebilir doğası' anlayışına yaslanan yeni bir özne tanımının kendini ortaya koyuşu olarak da değerlendirmek mümkündür. Bugün ise postmodernite kapsamında yeniden keşfine yönelinen birey ve etrafındaki sosyalleşme örüntüleri ise, nesnelleştirme çabalarının olabildiğince uzağında konumlanan bir bakma, deşifre ve çözme-ayıklama-yeniden kurmanın tüm öznel imkanlarının varolabildiği bir refleksin alanında ortaya çıkmaktadır. Tarihsel ve güncel anlamda bu eğilimlerin hangisine daha yakın olarak bilgi üretme eğilimimizden daha da ayırdedici ve temelli olan ise, sosyal bilimler

alanının zaman içindeki gelişiminin seyrine içkin bu gelgitlerin ve reflekslerin olağan ve kendini sürdüren tabiatını izleyebilmek olsa gerek...

Öte yandan bir diğer yakın disipliner bilgi üretme alanı olan tarih çalışmalarının Batıdaki gelişimi açısından, ya da daha da belirgin olarak sosyal tarih çalışmalarının seyrinde öne çıkan eğilimler içinde tarihin toplumsal yaşama daha çok değen, daha yakın bir düzlemde ele alınması, 1950'lerdeki açılım alanlarının izinin sürülmesiyle gelişen gündelik yaşamın tarih çalışmalarında artan yeri ve önemi görülmekte. Benzer bir biçimde mikro-tarihçiliğin gelişimi, bireylerin tarihe kattıkları anlam ve yorumların okunmasına, insanların ve insan topluluklarının tarihin öznelere olarak ele alınmalarına yönelik yaklaşımların giderek ağırlık kazandığına işaret etmektedir.<sup>1</sup> Ancak bu yazının tartışmaya çalıştığı alan açısından konu edinilen, toplumsalın karşısına bireyi koyma ya da toplum ve bireyi bir antimoni içinde ele alma gibi bir ontolojik değerlendirmeye bağ kurmaktan çok, bireyin ve toplumun, suretleri biri diğerinde görülebilecek entiteler olarak yaklaşılabilmemesinin, böylesi bakış deneyimlerinin sosyal bilimlerde kendini kurabilmesinin bazı imkanlarını gündeme getirmektedir.

Sosyolojinin gelişimi içinde yukarıda sözü edilen gelgitlere, biri ve diğerine ilişkin kendi üzerine düşünömlü (reflexive anlamında) katkıların verim gösterdiği bir sosyoloji pratiği, bir kavramsal donanım alanı olarak Pierre Bourdieu'nün geliştirdiği **habitus** kavramına burada değinilebilir. Bourdieu, bireysel ve toplumsal kuruluşunun, her iki alanın kapsadığı ve çoğalttığı pratiklerin, birbirinin içinden geçerek nasıl oluştuğunu, bu dolayımın ve eylemliliklerinin mantığını çözümlenmenin insan gruplarının akışkan doğasını ve toplumsalın değişim mecrasını anlayabilmeye bizi götürme imkanlarını sorun etmesiyle katkısını ortaya koyar. Pozitivist materyalizmin kuşattığı bilgi alanının dışında Bourdieu'nun izini sürdüğü yaklaşımlar içinde Leach<sup>2</sup> ve

<sup>1</sup> Bu gelişme eğiliminin değerlendirilmesi için Bkz., Georg G. Iggers, *Bilimsel Nesnellikten Postmodernizme Yirminci Yüzyılda Tarihyazımı*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2000; İlhan Tekeli, "Tarih Yazımında Gündelik Yaşam Tarihçiliğinin Kavramsal Çerçevesi Nasıl Genişletilebilir?", *Tarih Yazımında Yeni Yaklaşımlar Küreselleşme ve Yerelleşme* içinde, Tarih Vakfı Yayını, İstanbul 2000. *Sosyal Bilimleri Yeniden Düşünmek Yeni Bir Kavrayışa Doğru*, Sempozyum Bildirileri, Defter ve Toplum ve Bilim Ortak Çalışma Grubu, Metis Yayınları, İstanbul, 1998

<sup>2</sup> E. Leach, On certain unconsidered aspects of double descent systems, *Man*, 1962

Gluckman'ın<sup>3</sup> arayışları da önemlidir. Leach'in "işleyişleri açısından geçerli tüm toplumsal sistemlerde bireylerin sistemi kendi çıkarlarına doğru yönlendirmekte özgür seçimler yapabildikleri bir alan bulunduğu" önermesi gibi bireylerin iradesini öne çıkararak önermesi kadar Gluckman'ın 'durumsal analiz' yöntemi de Bourdieu için uyarıcı yaklaşımlar olmuşlardır. Gluckman'ın durumsal analiz yöntemi, "belirlenmiş bir sosyal yapının limitleri içinde bireylerin tercihlerini nasıl hayata geçirebildiklerini belirleyebilmek için farklı toplumsal durumlar içinde bireyleri gözlemeyi" kapsamaktadır.

Buradaki tartışmanın sınırları ölçüsünde toplumsalın ve bireyin tarihlerinin **habitus** kavramı içinde aynı düzlemin birer parçası olmaları bağlamında Bourdieu'nün yaklaşımı şöyledir: "**Habitus**, tarihin bir ürünü olarak, tarihin kendisinin oluşturduğu şemalara göre bireysel ve kollektif pratikler –daha çok tarih- üretir"<sup>4</sup> Bir kurgu olarak tarihselin ve sosyalliğin mecrasında kendini oluşturan bir kurgu olarak **habitus** aynı zamanda, içinde bireysel yaşantıların birikimini ve tarihini de barındırır: "...**habitus** bireysel tarihin süreci içinde oluşur...mülkiyetin mülkünde olduğu bir mülk sahibi vardır" ya da "tüm yükümlülükleri ve ayrıcalıkları ile birlikte kapitalistlerin kişilerinin kapitalizmin kişiler olarak ortaya çıkması...en büyük oğul, varis, takipçisi olan, bir Hristiyan, ya da bir erkek olmak (kadın olmaya karşı olarak) ..." <sup>5</sup> bu tarihin önemli etkin öğeleridir Bourdieu'ye göre.

Sosyolojinin gündemindeki bu önemli katkılarla birlikte yaşam tarihi alanının kendini kurmaya yöneldiği kapsam daha çok görünürlük kazanmaktadır. Yaşam tarihinin bir çalışma alanı haline gelmesi öncelikle bireylerin ve bireylerden oluşan kollektivitelerin toplumsal oluşların kaynağında ve seyrindeki edimleri üreten ve yönlendiren olmaları tespitinden yola çıkar. Toplum ya da toplumsalın, bireylerin ya da bu bireylerin ilksel yaşam deneyimleriyle ördükleri toplumsallıkların dışında ve üstünde kendilerini varetmelerinin olanaksızlığı olanaksızlığı kadar, bireylerin ve içinde yaşam pratiklerini sürdürdükleri, sosyalleştikleri ortamlar içindeki edimlerinin geniş anlamda toplumsalın aktığı mecradan ayrı bir varoluşu olduğundan da söz edemeyiz.

<sup>3</sup> M. Gluckman, *Ethnographic data in British Social Anthropology*, *Sociological Review*, C. 9, 1961

<sup>4</sup> P. Bourdieu, *The Logic of Practice*, s. 56- 58, Polity Press, 1990.

<sup>5</sup> A. g. e.

Gene de, yaşam tarihi çalışmalarını temellendirirken bireye/insana ilişkin tanımın yeniden kurulması gereği vardır. Bireyin ve bireysel alandaki yaşam deneyimlerinin araştırma ve bilgi üretme açısından merkeze alınması yaşam tarihi çalışmaları için olduğu gibi açıktır ki sözlü tarih alanı için de önemlidir. Öncelikle 'birey' sözcüğündeki soyut, türdeş ve nötr özellikler karşısında 'insan' sözcüğünün kendi içinde taşıdığı adı konmamış bir belirlenmişliğin alanına geçmekle karşı karşıya kalırız. Birey sözcüğünden farklı olarak insan sözcüğünün bize, belirli bir kişiye atıfta bulunulacağına, bir yere bir zamana bazı koşullar altındaki bir varoluşa, bir yaşantıya işaret etme imkanlarına daha çok sahip olması, daha tanımlı bir varlığa işaret etmesi olanağı vardır. Aynı şekilde, yaşantıların zaman boyutu içinde gerçekleştiği, böylece 'özne' bireylerin yaşantı tarihlerinin tarihselliğin alanında görülebilmesi imkanı doğar. Buna bağlı olarak, toplumsal süreçlerle etkileşimin alanında eyleyen-anlamlandıran tarihsel bir özne olarak 'insan' da daha donanımlı bir kategori ve kurgu alanı olarak çözümlemenin ana öğelerinden biri haline gelir.

Sözlü tarihte anlatılarına başvuru alan kişileri 'kaynak kişi'ler olarak tanımlamak, bu kişilerin anlatılarının, deneyim aktarımlarının bizzat bilginin kaynağına ilişkin olarak görülmesi yaklaşımına dayanır.<sup>6</sup> Bir başka deyişle, tarihsel özneler olarak insanların kendilerinde barındırdıkları yaşantı-ifade-anlatı-yorum imkanlarının diğer çözümleme mecralarına buluşturulmasıyla gelişebilecek yeni ve farklı bilgi kümelerinin önemi, sözlü tarihçiliğin ve yaşam tarihi çalışmalarının Türkiye'de de gündeme gelmesindeki temeli oluşturmaktadır. Türkiye'deki sözlü tarih çalışmalarının bugünkü örneklerinden yola çıkarak bu yaklaşımı, yakın dönemde cazip bir alan haline gelen, kişi yaşamlarının ana materyalini oluşturduğu ürünlerle birlikte, karşılaştırmalı olarak ele almak mümkündür. Böylece bu alanı cazip kılan etmenlerle, sözlü tarih kapsamındaki çalışmaları güdüleyen etmenlere, bunların Türkiye'de izlediği seyre -kısmen kendine özgü- yollara, eğilimlere, önceliklere ve sorunlara bakmakta yarar vardır. Sözlü tarih kapsamındaki çalışmaların bizdeki örneklerine bakıldığında

<sup>6</sup> Sözlü tarih çalışmaları için bu anlam yükü taşıyan, karşılayıcı terim, ilk kez 1994-1995 yıllarında Kadın Eserleri Kütüphanesi'nde KSSGM'nin desteğiyle bir grup kadın araştırmacı tarafından gerçekleştirilen Türkiye'de Kadın Sözlü Tarihi Pilot Projesi'nin hazırlık tartışmalarında sosyolog Ayşe Durakbaşa tarafından önerildi.

kişilerden derlenen anlatı ve tanıklıkların ne tür kapsam/ürün türleri içinde ve hangi amaçlarla kullanıldıkları ve bu kullanımın hangi ihtiyaçları karşıladığı ve benzeri konular bir noktada bu iki alan arasındaki ayrım noktalarına da işaret eder. Burada “yaşam öyküleri ve anlatıları derlemek” ve eldeki araştırma konularına bu anlatılar aracılığıyla “tanıklık temelinde malzeme sağlamak” vb gibi yaklaşımların sınırlarına bakılarak sözlü tarihin bunun ötesinde getirebileceği açılımlara işaret edilmeye çalışılacak, aynı zamanda da ‘yaşam anlatılarının’ değerlendirmenin merkezine alınmasında karşılaşılan bazı temel sorunlara ve sınırlılıklara da değinilecektir.

1990ların ilk yılları itibariyle Türkiye’de farklı deneyim ve entellektüel-politik ilgi alanlarından kişilerin sözlü tarihle aşinalıklarının geliştiği görülür. Bu ilgi artışı ve bu ilgiyi sürdürenlerce sözlü tarihin kendi çalışma alanlarına neler getirebileceği merakının sözlü tarih alanının Türkiye’deki başlangıç evresini tanımladığı söylenebilir. Tarih Vakfının 1993’de sözlü tarih alanının yakın tarih açısından öncü bir ismi olan Paul Thompson’ın katılımıyla gerçekleştirdiği **Birinci Sözlü Tarih Atölyesi** bu gelişen ilgi alanının çevresindeki araştırmacı kesimi bir araya getirme işlevini görmüştür.<sup>7</sup> Bu atölye tartışmalarını bugün okuduğumuzda Türkiyeli katılımcıların sözlü tarihi ağırlıklı olarak siyasi tarih, sol siyasi tarihinin geçmiş dönemleri ve önemli isimleri gibi konuları öne çıkarmalarının yanısıra belgesel çalışmaları yürütenlerin sözlü tarih alanını yaptıkları çalışmalara katkı sağlayabilecek nitelikte katmaya yönelmeleri gibi bir yanıyla mesleki/işe dönük ilgileri, vakıf yöneticilerinin de bu alanı vakıf içinde geliştirmenin nasıl gündeme gelebileceğini sorguladıkları bir çerçevede gelişmiş bir tartışmaya tanık oluruz. Konuk konuşmacı Paul Thompson’ın anlatısı ise, sorulan soruların gerektirdiği yanıtları da kapsayarak, kendi içinde geliştirdiği bir izleği tartışma boyunca sürdürdüğünü gösterir. Bu anlatı, sözlü tarihin gündelik yaşamın içinden, temel insan deneyimlerini kapsayan konuları önemsemesi, görüşme tekniği ve görüşme sürecine ilişkin hassas konular, sözlü tarihin özel ve marjinal yaşantı alanlarının çalışılmasına getirdiği ayırıcı gücü, diğer sosyal bilim ve sosyal tarih araştırmalarında olduğu gibi sözlü tarih araştırmacılığının da gerektirdiği örneklem, temsiliyet gibi yöntem ve teknik

<sup>7</sup> *Birinci Sözlü Tarih Atölyesi Kayıtları*, 6-7 Haziran 1993, Tarih Vakfı Yayını, İstanbul, 1993; *Kuşaklar, Deneyimler, Tanıklıklar*, Türkiye’de Sözlü Tarih Konferansı, Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul, 2007

konuları kapsar. Bu atölyenin katılımcılarının o dönem yürüttükleri kimi çalışmalar ise kendi tercihleri ve usulları içinde çoğunlukla sol siyasetin geçmiş dönemlerindeki etkin kişilerin kalemlerinden bugüne aktarılmış bulunmaktadır. Sözlü tarihin kapsamaya öncelik verdiği bastırılmış, gizli kalmış seslerin kendini duyurma eğilimi Türkiye’de solun geçmişini bugüne belleklerinde taşıyan bu kişiler için de yaşam anlatıları alanı bir biçimde varlığı gerçekleştirmenin anlamlandırmanın bir yolu olmuştur. Bir diğer açıklayıcı unsurun da, solun geçmiş dönemleri açısından daha da belirgin olan, insanın iradi gücüne, insanın taşıdığı değerleri, idealleri ve gelecek tasarımlarını yaşama, topluma yansıtılabileceğine duyulan derin inanç olduğu da burada belirtilebilir.

Türkiye için bu eğilimin çok da tesadüfi olmadığını bir diğer göstergesi de yakın tarihte özellikle yaşam tarihi kapsamında ürün vermeye başlayan *Biyografya* dergisidir.<sup>8</sup> Yeni yayın hayatına atılan tüm dergilerin ilk sayıları gibi *Biyografya*’nın ilk sayısı da kendini ortaya çıkaran dürtüler ve karşılamaya yöneldiği ihtiyaçlar hakkında fikir vermektedir. “1961-1971 Dönemi”ni konu edinen bu ilk sayıda yaşam tarihlerine ilişkin tanıklıkların konusu olanların önemli bir kısmını geçmiş sol siyasetin önemli kişileri ya da önemseddiği kişiler olması, 1990ların başı için söz ettiğimiz eğilimin varlığını sürdürdüğü gösterir bir yanıyla. Öte yanda ise bu yayının yaşam tarihi çalışmaları alanında bir gelişme aşamasını simgelediğinden sözedilebilir. İlk sayı itibariyle bu yayının alanının yaşam tarihi alanında doğrudan tanıklıkları, ortak yaşantı tarihlerini esas alacak çalışmaları derlemeye yönelmeyi amaçlaması ve yaşam tarihi alanını kurmacanın özgürce kendine hammadde edindiği ve üzerinden değer yaratılan konumuna (buna daha sonra değinilecektir) bir müdahaleyi kapsadığı tespiti yapılabilir .

Solun bugünden geçmiş bireysel yaşantılara dönüp bakma eğilimini kendini/geçmişini/yaşam çizgisini yeniden keşfetmesinin bir tür kimlik ve varolma ihtiyacını gösteren bir yönelim olması, aslında çok da tekil bir konum değildir. Bu, 1980ler sonrasına özgü başka kesimlerin ve kimlik alanlarının da kendilerini yeniden farketme/tanımlama/ifade etme eğilimlerini kapsayan bir

<sup>8</sup> *Biyografya // 1961- 71 Dönemi*, yayın Yönetmeni Ayşegül Yaraman, Bağlam Yayınları, İstanbul 2001

ayrışma, bölünme ve farklı kesimlerin kendi kimliğini üzerinden kurduğu kendine ait bir tarihi keşfetme dönemine denk düşer. İnsan yaşantılarına ve yaşamsal gerçeklere yakın bir konumda çalışmayı önemseyen sosyal bilimlerdeki ve tarih alanındaki başka eğilimler gibi sözlü tarihçilik için de toplum için tek bir tarih fikrinin parçalanması, çok merkezli bir hale gelmesi, önemsiz olarak görülen yaşantı ve deneyim alanlarının önem kazanması, sonuçta 'yaşantı tarihlerinin çoğullaşması' gibi bir amaca eşlik eden eğilimlerdir. Türkiye'deki son bir kaç on yıla özgü 'tarihin farklı öznelerle parçalanması' sürecini ise tarihin farklı özneler etrafında çoğullaştırılmasından ziyade 'çok sayıda kimlik üzerinden çok sayıda tarih yazma' girişimleri olarak değerlendirebiliriz. Özellikle etnik fark ve köken bazında görülen bu ayrışmalar açısından bugün için kimliği varetmenin yolunun son kuşaklarının yaşam deneyimlerini ortaya çıkarmanın önemi görülür.

Bu öznel sürecin arka planında daha nesnel bir boyutun belirleyici önemi vardır. 1950'lerin kırsal alanlardan kentlere göç dalgalarının yarattığı devasa anafurun içinde, bu toplumun üyelerinin köken, geçmiş, aidiyet (coğrafya, kültürel kimlik, etnik kimlik, yaşantı pratikleri, duygular ve değerler dünyası, ilişkiler anlamında) dünyalarının parçalanması ve yabancılaşma sürecinin ortaya çıkardığı bir ihtiyaçların önemini de bize göstermektedir. Bu farklılaşmış ve çok sayıda köken, tarih peşinde düşme yollarını kapsayan sürecin bir kesime yansıyan örneğine burada bakabiliriz. Türkiye'deki belirli bir okur kesiminin kişisel tarih ve aile tarihi, yakın dönem sosyal ve coğrafi boyutu olan yaşantı tarihleri ürünlerine (göç, mübadele, göç öncesi yaşanan toplum ve aile kökenleri, yakın dönemin öne çıkan şahsiyetleri, kişisel dramların ya da başarı öykülerinin kaleme alınması, otobiyografik-biyografik çalışmalar, yakın dönem gündelik yaşamını nostalji tadıyla yeniden sunan türden çalışmalara) artan ilgisini bu kapsamda görebiliriz. Başka bir deyişle, bu yazın alanı, bu okur kesimi açısından, ayrı ve uzakta kaldığı/bırakıldığı bir tarihsel geçmişini edinmenin, tarihselliği algılama ve duyumsamanın vasıtaları olarak da işlev göstermektedir. Ama şunu da sormaksızın geçmek mümkün değil: Dil, kültür ve süreklilik anlamında aramızdaki Osmanlı geçmişini bugünün bilincine taşıyabilmenin alanı tüketiciden gördüğü rağbetle birbiri ardına yayımlanan egzotik 'Sultan' tarihsel romanları ya da Osmanlı'nın son döneminden Cumhuriyet'e varlığını sürdüren İstanbul'un tanınmış ailelerinin yaşam



deneyimlerini aristokratik özelliklerine gönderme yaparak kaleme alan yeni kuşaklarının yazdıklarından ya da bu konulardan nemalanan yazarların kalemlerinden çıkan çok satarların konu edindikleri dışında yazılacak başka bir geçmiş yok mudur? Kuşkusuz vardır, ama yukarıda işaret edilen yazım alanının özellikle kentli, kentte kendini yerleşik hisseden, eğitilmiş, orta ve üstü sınıflardan bu okur-tüketici kesiminin, bir tür kimlik, kültür ve tarih bütünlüğünü ve aidiyetini, köken ve köklülük duygusunu kendi için hissetmeye ihtiyaç duyması bu ürünlerin istenirliğini yaratmaktadır bir yandan. İnsanlık durumunun sınırsız kanatlarında uçmak, örneğin A. H. Tanpınar'ın *Huzur* romanındaki bir Boğaz köyünün kıyılarında bir kadın ve bir erkeğin ruhlarının tüm ezgilerini bir orkestra bestesi gibi yazmak ve bu eseri zamansız ve tarihsiz kılabilmek, bugün okunduğunda da insana benzersiz bir baş dönmesi ve kendi duygularını defalarca yeniden tanımaya yöneltme bir yüksek yaratıcılık işidir. Yazanın kendisinin de çok sularda yıkanmış, çok yollarda dolanmış ve insan yüzleri arasından çok kereler geçmiş olması gerekir.

Oysa “hayatı roman” olanların hayatı üzerinden kalem oynatmak, tüketici/okur beğenilerini, günün getirdiklerini ve ortalama beğenilerini bilmekten ve bunları gözetmekten geçmektedir günümüzde... Türkiye’de insan yaşamlarını kendisi için neredeyse sonsuz kullanımı açık, sorgusuz sualsiz girilip çıkılabilen bir malzeme alanı olarak gören ve son derece güçlü bir konum sahip olan medya egemenliğine denk düşmesi başka alanlarda olduğu gibi hatta daha yoğun bir biçimde insan yaşamlarının kaleme alınma biçimlerini etkilemiştir. Bilindiği gibi, çoğu medya holdinglerinin yayınevlerinin piyasaya sundukları ürünler olarak kitapların oluşturduğu pazarın kendi için yarattığı bir tüketici oluştu ve artık kitapevlerinin birbirinden çok farklı beğenilere hitap eden ürünlerin sunulduğu raflarında gezinmeksizin marketlerin bir reyonu haline gelen köşelerinde, tüketicinin zevk ve beğenisi düşünülerek oluşturulmuş kitap butikleri var. Kişisel tarihler, aile tarihleri, tanınan kişileri konu edinen “romansı-biyografimsi” kitaplar bu alanın öncelik verilen, gözde ürünleri son yıllarda...İnsan yaşamlarının lime lime kullanıldığı yazılı ve görsel medya tarafından kuşatılmış okur çevreleriyle araştırma ürünü olarak yazıldıkları iddiasını taşıyan kişisel tarih konulu kitaplarda insan yaşamlarının malzeme olarak kullanması birbirine çok da uzak düşmeyen alanlar bugün. Ayşe Kulin’in

gerçek insan yaşamlarını ana malzeme olarak kullandığı kitaplarından *Füreyya*'ya<sup>9</sup> dönüp bir kez daha bakarak, bu “zengin insan yaşamları”nın bazı yazarlar için cazibesinin bir örneğini görmek mümkün. Füreyya ve benzeri figürlerin son dönem Osmanlı aristokrasisinden bir aileye mensubiyetleri, kaleme alınan kişi yaşamını fon olarak kullanıldığı anlatıyı zengin ve renkli kılar; bu kişi ve aile çevresinde yer alan başka “isim” olmuş kişiler de hem hikayeyi bir kurgu bir anlatı içine yerleştirir, hem de tarihsellik katar... tabii aynı şekilde kişinin ve aile çevresinin yakın dönemin “bilinen olayları ve dönemeçleriyle olan ilgileri” de kaleme alınan metnin “tarihselliğini” sağlamada işlev görür, temel oluşturur. Yakın dönemde yaşamış ve inceleme konusu edilen bu kişi ya da kişilerin yaşayan yakınları vardır ve bu kişiler de yazar için önemli kaynaklardır. Hatta *Füreyya* örneğinde olduğu gibi kimi zaman bir akrabadır yazara kişinin yaşamını yazmayı öneren...Bu yakınlar, bu örnekte de olduğu gibi, kaleme alınan bu çalışma için kişi ve ailesi hakkında fotoğraf ve diğer belgeleri ve bazı ses kayıtlarını biyografi yazarına sunarlar. Yazarın elinde böylece krolojisi ve ana evreleri bilinen bir yaşam tarihi, bir miktar dökümantasyon, ele alınan kişiyle ortak yaşam geçmişleri olan yaşayan tanıkların anlatılarına istediği ölçüde başvurma ve bunlardan yararlanma gibi kaynaklar birikir. Diğer yanda ise, ele alınan kişinin o güne değin taşıdığı bir kamusal tanınma ve kimlik alanı ve bu kişi için oluşmuş kamusal bir portre, toplumsal imgelemin bir parçası olarak halihazırda mevcuttur çoğu zaman... Nesnel ve öznel anlamda hatları oluşmuş bu eskizden bir resim oluşturmak artık yazara kalmıştır Bilinen bir ismi, onun yaşamını okunması lezzet veren (bazı günümüz yayıncılarının tabiriyle) tarihsel bir kişilikle (personae) giydirmek artık yazarın işidir. Kişinin yaşam tarihi, hem gerçek hem kurmacanın bir taslağıdır şimdi. Bunlardan hangisinin dozu ne kadardır, bunu bilmek zordur, ama gerçek bir kişinin merkeze alındığı bu ürün inandırıcılığını ve çekiciliğini bu “gerçek yaşanmışlığa” atıftan alır büyük ölçüde. Yazara sorulduğunda, malzeme ettikleri yaşam deneyimlerinin bilinmeyen unsurlarını, dönemlerini vb imgelem gücüyle yaratma ve yazma özgürlüğü vardır, yazardır o çünkü. Aslında bu garip melez ürün, ne biyografidir, ne romandır; kurmacanın pay hakkı yazarındır denilse de artık hayatta olmayan “kahramanın”, yaşamı konu edinilen

---

<sup>9</sup> Ayşe Kulin, *Füreyya*, Remzi Kitapevi, İstanbul, 2000

kişinin, diğer yaşamına değinilen kişilerin hakkı nasıl sorulacaktır? Bu bir biyografi değil ki deyiş geçme imkanı olduğu savunmasını elinin altında hazır tutan yazar aslında açıktır ki, yaşanmış bir hayat üzerinde geniş bir egemenlik alanını elinde tutmanın tüm imkanlarına sahiplik yapabilmektedir, getirilerini toplayabilmektedir. *Füreyya* örneğindeki gibi “fırtınalı yaşamlar” iyi birer menba olarak görülmektedirler; bir kaç evlilik, iniş ve çıkışlar, dram ve trajedinin unsurları, bilinen fondaki diğer şahsiyetlerin varlığıyla ve çoğu örnekte görüldüğü gibi, ekonomik imkanların alanında oluşmuş sosyal-elit yaşamın taşıdığı kozmopolit unsurlarla daha da bir zengin örülebilen bu yaşam güçlü bir malzemedir. Bu tip yaratı ürünleri ve medyanın üretim biçiminin ortaklaştıkları can alıcı menba da buradadır: “gerçek yaşam” manzaraları... Gerek romansı biyografilerde gerekse de kurgunun işin içine girdiği kişi yaşamlarının konu edinildiği diğer çalışmalarda kurgunun kendisi kurma biçiminin alımlılığı konusunu da birlikte getirir genellikle... Müzik dünyasından kişiler üzerine yaptığı yaşam tarihi çalışmalarından tanıdığımız, biyografik çalışma alanına emek vermiş Evin İlyasoğlu bu iki yönlü gerilim ve biyografi yazarının gerçek ve kurmacanın iki ucu arasında gidip gelen cazibe sarkacını algılayışını şöyle ifade eder: “Kurmaca lezzetler” anlatımı süsleyen başlıca öğeler arasındadır. Belgesel bir çalışmada doğal ki “kurmaca”, insafli olmak zorundadır. Ancak daha yumuşak bir anlatım, daha hızlı okunur bir tempo sağlamak için kurmacaya başvurulabilir. Yazarın düş gücünü açıp kahramanını somut dünyadan kurtarabilmesi bir beceridir. Kahramanın yazara ait, yeniden yaratılmış soyut bir varlık olarak algılanması işini kolaylaştıracaktır. Ancak gerçek belgeleri ve tanıkları, olduğu gibi, saptırmadan bu uzlaşım içinde kullanabilmelidir. Eğer kahraman, yazarın kendi yarattığı bir kimlik haline dönüşmezse, anlatımın soğuk olması kaçınılmazdır. Öte yanda kahramanıyla çok fazla özdeşleşen yazarın onu gerçek kimliğinden sıyracak denli kurmacaya başvurma hakkı da yoktur. Kurmaca, imge gücünün iyice kanatlanıp uçmasıdır. Sınırlarını kararlaştırmak yine yazarın elindedir. Ancak biyografik bir çalışma ikinci ve üçüncü kişileri de bağladığından yazarın sorumluluk dozu da artmaktadır.”<sup>10</sup> Biyografi yazarının kendine biçtiği bu sorumluluğun yanısıra

<sup>10</sup> Evin İlyasoğlu, “Müzikçi Yaşamı Anlatısında Yazar-Kahraman İlişkisi”, Tarih Vakfınca düzenlenen Kuşaklar, Deneyimler, Tanıklıklar- Türkiye’de Sözlü Tarih Çalışmaları I Konferansına sunulan bildiri,

yaşayan kişilerin yaşam tarihlerinin kaleme alınmasında yazar ve çalışmasının öznesinin metin üzerindeki egemenliklerini paylaştıkları bir üretme biçiminin etik düzlemi öne çıkma koşullarına daha çok sahiptir.

Sözlü tarih ve yaşam tarihi alanları konu edindikleri insan çeşitliliği açısından geniş bir kapsama yayılmayı amaçlar. İnsan yaşantılarının anlatılar olarak kayda geçişine yönelik girişimleri, yaşamın tüm kıyılarına uzanmak, buralarda deneyim ve tanıklıklar biriktirmek, yani bir tür toplumsal hafızanın, kaydetmeyenler, yazmayanlar ve geleceğe bırakma imkanı olmayanlar için ve onlarla birlikte oluşturulmasına katkıda bulunmak olarak da tanımlayabiliriz. Sözlü tarih çalışmalarının, sivil tarih bilincini geliştirme, tarihin kapsamını geniş insan kitlelerinin yaşam deneyimlerini ve tanıklıklarını katarak genişletme gibi amaçların yanısıra, tarihleriyle, dilleriyle bağları büyük ölçüde zayıflamış sömürgeciliğin bir dönem yaşandığı ya da totaliter rejimlerin yaşandığı toplumlarda olduğu gibi tarih yazımının büyük ölçüde resmileştiği ve monolitik hale geldiği kimi durumlarda olduğu gibi toplum ve tarihi arasındaki köprüleri geliştirme ve onarma gibi amaçları yüklenmesi söz konusudur. Batıdaki örneklerinde görüldüğü haliyle, bu amaçlara yönelik çalışmalar öncelikle kamu alanının örgütlenmelerinin (ulusal radyo ve televizyon kuruluşları, müzeler, enstitüler, ulusal kütüphaneler kapsamındaki proje geliştirme ve arşiv kurma gibi) bir parçası olarak başlatılmış ve sürdürülmektedir. Ayrıca gene Batıdaki örnekler bakıldığında yerel sivil girişimlerin de sözlü tarih ve yaşam tarihi alanlarında projeler sürdürdüğü, ancak bu çalışmaların ürünlerinden arşivler oluşturmayı (ya kendi yerel örgütlerinin içinde arşivler oluşturarak ya da ulusal çapta veri derleyen kurumların arşivlerine kendi ürünlerini katarak) önemsedikleri görülür. Ayrıca, sözlü tarih araştırmasını da kapsayan, radyo ya da televizyon için hazırlanan ekip çalışmalarının ürünü olarak ortaya çıkan önemli ve ses getirici projeler de üretilmektedir. Ancak Türkiye'deki örneklerden farklı olarak bu projelerin kamuya sunulan ürünlerinde, araştırılan konuların derinine incelenmesi, konuyla ilgili yer ve kaynak kişi anlatıları derlenmesinde emek, zaman ve uzmanlık alanlarının katkılarının olabildiğince kullanılması, yeni ve yaratıcı çekim ve anlatı kaydetme olanaklarının kullanılmasına çaba harcanması görülür. Kısacası, bu örnekler bakıldığında,

Türkiye'deki örneklerinden farklı olarak, yaşlı bir kaynak kişinin koltuğunda otururarak konuyla ilgili olarak anlatısının istendiği konuşma kesitlerinin bir oda dolusu ekip ve kamera karşısında kaydedilmesi tarzındaki prototip bir işlemde başka uygulamaların denendiği bir alandır bu. Öte yandan, iletişim kurumlarının telif, kişilerin kendi anlatılarını ve diğer yaratım ürünlerini üzerindeki hak ve yaptırımları, bunlara temel olan etik kurallar ve sorumluluklar açısından görece olarak daha sınırlı bir alanda iş yaptıkları Batı toplumları karşısında bizdeki sorunlar alanının derinliği ve genişliği daha da görünür olmaktadır. Bunların da ötesinde, bizde son yıllarda kaynak kişi anlatılarına ve tanıklıklarına kurgusu içinde önemli yer veren, genellikle siyasi tarihin dönüm noktalarını konu edinen belgesellerin artan kalitelerine rağmen anlatılarına başvuru yapan kişilerin bu yapımlar içinde, gene koltuklarından konuşan "konu mankenleri" gibi varlık göstermeleri açısından fazla bir gelişme görülmemektedir.

Toplum ve insan bilimlerin farklı alanlarında, özellikle 'bir araştırma sorunsalı' üretmek yola çıkmanın topluma ve insanlara dair yeni bilgi alanlarını geliştirmekte önem taşıdığı lisans-üstü tez çalışmaları kapsamında, sözlü tarih/yaşam tarihi/biyografik çalışma alanlarının katkıları Türkiye'de gelişme sürecindedir. Bu kapsamda, belirli insan kümelerinin, toplulukların yaşam deneyimlerini tarihsel bir boyut çerçevesinde ele alan çalışmalardan öne çıkanlara baktığımızda, ele alınan konulara eşlik eden sözlü tarih uygulamalarını kapsayan bu çalışmaların daha çok son tanıklarının halen yaşamakta olduğu milli mücadele, mübadele/göç ve yer aldıkları kentlerde gerçekleştirildikleri görülür. Destansı tarihlere konu olmuş bu deneyimlerin tanıklıklarına bugün ulaşmada sözlü tarih önemli bir araç olmaktadır. Bugün için geçmişte kalmış başka yaşam deneyimleri de sözlü tarih araştırmacılarının ilgi alanına girmektedir. Solun geçmiş kuşaklarının tanıklıkları, kadın hareketinin öncülerinin tanıklıkları ve deneyimleri bunlar arasındadır. Sözlü tarihin kendi içindeki tartışma ve sorun alanlarına yönelik bakış açılarının geliştirildiği çalışmalar da yapılmaktadır. İnsan anlatılarını, insanların yaşam deneyimlerini anlamlandırma alanlarını-biçimlerini ve yaşam tarihi çalışmalarını sözü edilen bu '*araştırma sorunsalı arayışına*' katmanın getirebileceği imkanlara yakın dönemde yapılan lisans-üstü çalışmalarda yer

verilmektedir. Sözlü tarih konusunda, bazı örnekler vermek gerekirse, Marmara Üniversitesi, Boğaziçi Üniversitesi, Sabancı Üniversitesi gibi eğitim kurumlarında dersler verilmektedir.

Bu makale, sözlü tarihin arka planında duran temel güdüyü, insan yaşamının kendisi kadar değerli olan anlatısını, tanıklığını tartışmayı, bu alanın çalışılmasında temel alınması gereken değerlere, etik kaygılara ışık tutmayı amaçladı. Sözlü tarih ve yaşam tarihi alanlarının Türkiye'deki gelişme sürecinin çözümlenmesi denemesi halen süren bir çalışmanın konusu olacaktır.